

НАРОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Олена Щербань

●

ТЕХНОЛОГ-КЕРАМІСТ ІВАН БОЙЧЕНКО – ШТРИХИ ДО ЖИТТЄПИСУ

Серед постатей, які зробили свій внесок у розбудову опішненського гончарного шкільництва, – технолог-кераміст Іван Федотович Бойченко. Донині опубліковано окремі розрізнені згадки про його діяльність в Опішному і зовсім не проаналізовано життєвий та творчий шлях. На мою думку, його біографія, становлення як технолога-кераміста, організатора діяльності Опішненської керамічної промислової школи (1927-1932), дослідника гончарства, заслуговує окремої наукової праці.

Відомостей про Івана Федотовича дуже мало. Напевно, небагато їх збереглося і донині. Принаймні в наукових та науково-популярних публікаціях якщо й згадується про нього, то побіжно, одним рядком. Поки що мені не вдалося виявити достатньо й архівних джерел у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (Київ), Державного архіву Харківської області, Державного архіву Полтавської області, Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Це перше в українській керамології дослідження життєпису Івана Бойченка. Випадково збіглося, що з'явилося воно з нагоди 120-річчя від дня його народження. Подам усі знані мною на даний час відомості, які до певної міри дають можливість з'ясувати, ким же був керівник одного з провідних на той час гончарного навчального закладу України, що в свою чергу дає перспективи з'ясування характеристики наставників подібних шкіл.

Народився Іван Бойченко у 1888 році в передмісті м. Ізмаїла селі Броска (Бессарабія). Його батька звали Федот Данилович, матір – Ксенія. Іван був старшим у родині. У нього було три брати: Стефан, Максим та Кирило і сестра Марія [7, Арк.227]. Про його початкову освіту невідомо нічого. Спеціальну освіту він здобув у Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя. Оскільки в цю школу приймали учнів з 14 років, термін навчання був трирічним, ймовірно, що навчався він у період з 1902 по 1905 рр. Після закінчення школи Іван Бойченко певний час працював у Миргороді (де саме, ким і скільки часу, наразі не з'ясовано), згодом навчався в одному з ленінградських спеціалізованих закладів [18, Арк.227; 2, С.53-54]. Роки його перебування до часу, коли він приїхав у Опішне, дотепер залишаються невідомими, як і мотиви запрошення саме його на посаду завідувача Опішненської керамічної промислової школи.

На мою думку, період перебування Івана Бойченка в Опішному, за поки що єдиними свідченнями мистецтвознавця Бориса Бутника-Сіверського, з 1927 року [1, С.84] до початку 1930-х років, коли він займав посаду завідувача Опішненської керамічної промислової школи, був важливим у його житті. У школі він також викладав керамтехнологію. В єдиній публікації про відкриття Опішненської керамічної кустарно-промислової школи «Відкриття керамічної школи» у «Віснику промислової та промислово-кредитової кооперації України» за 1928 рік зазначено: «При керам-пром. школі на кошти «Союз-Кустаря» утворено продукційний пункт, що провадить досліди над глинами та виготовляє зразки

маси щодо вогнетривалості цегли високої якості, дрінажно-трубного, майолікового та кафлярного виробництва, причому зразки майоліково-художнього виробництва мають бути виготовлені через 1-2 місяці. Терміново провадиться робота фахівцями по відбудуванню муфелів високої тугоплавкості, вивчення залегання підрових багатств Опішні та обслідування глино-розробок» [4]. «Продукційний пункт» – це гончарна майстерня, яка діяла при школі також під керівництвом Івана Бойченка.

Іван Бойченко приїхав у Опішне разом із сім'єю (дружиною Ольгою Семенівною та сином Миколою) на запрошення окружної інспектури народної освіти. Його дружина викладала в Опішненській керамічній промисловій школі загальноосвітні предмети [19].

Стисле окреслення реалій тогочасного соціально-економічного життя, місця і ролі кустарних промислів, у тому числі гончарства, в економічній системі держави, необхідне для кращої можливості розуміння процесів, які відбувалися в той час. Ці процеси, на мою думку, непогано розумів Іван Бойченко.

Курс на активне кооперування кустарної промисловості було проголошено в Україні з січня 1921 року [5 С.308]. До другої половини 1920-х років українське гончарство залишалося слабо кооперованим. Не винятком було й Опішне. За свідченням сучасника Г.Гавриленка, в середині 1920-х років у ньому було зроблено спробу об'єднати гончарів у спілку, ввести порядок постачання матеріалами, влаштувати склади виробів, але пропозиція не була підтримана кустарями [6, С.22-23]. Спроби кооперувати опішненських гончарів розпочалися з початком періоду інтенсивної колективізації та індустріалізації в державі, у якій для кустаря не було місця. У той час у періодичних виданнях побачили світ публікації, в котрих наголошувалося на необхідності кооперування кустарів, створення артільей [6, С.23; 12, С.44; 8, С.52]. Питання кооперування гончарів активно обговорювалося і в органах виконавчої влади. Зокрема, на засіданні президії Полтавського окрвиконкому від 5 квітня 1927 року [13, Арк. 128].

Знову активізувалося відоме з кінця ХІХ століття питання щодо використання у гончарстві свинцевої поливи. За свідченням тогочасних документів, у 1926-1928 роках спостерігалася підвищена кількість отруєнь свинцем гончарів-кустарів та споживачів полив'яного посуду, спричинена низкою технологічних порушень у процесі гончарства [8, С.52]. Це відбувалося з причини економії дорогого на той час палива (результат – недовипал гончарної продукції), використання неякісного свинцю [3, С.98]. Ця проблема піднімалася й на засіданнях органів влади. Зокрема, на засіданні Полтавського окрвиконкому стверджувалося, що для її вирішення необхідно детально дослідити і описати процес гончарного виробництва в Опішному, дослідити в лабораторних умовах посуд і матеріали виробництва (свинець, фарби), просити Наркомздор'я надати наукову допомогу, устаткування, кошти для влаштування постійної лабораторії і надіслати техника-фахівця [13, Арк.129]. Саме на хвилі цього зацікавлення Опішним, на мою думку, і було запрошено фахівця з гончарної технології Івана Бойченка на посаду керівника Опішненської керамічної промислової школи (1927-1932).

Іван Бойченко проявив себе як добрий господарник в організації матеріально-технічної бази закладу. Протягом усього періоду керівництва він постійно клопотався про виділення коштів на ремонт, без якого, як він зазначав у одному з численних прохань, «не буде можливості завчасно приступити до початку учбового року» [9, Арк. 29]. Завідувач Опішненської керамічної промислової школи конкретизував, на що саме необхідні були кошти: для ремонтних робіт (фарбування підлоги, «пересипання пічки», ремонту стелі), на технічне устаткування та «машинізування виробництва». Хоча приміщення, в якому організувалася школа, було побудовано лише 11 років тому, в 1927 році воно потребувало ремонту. Контролер Державного фінансового контролю при Полтавському ОФЗ Я.І.Ромашко 13 липня 1928 року зазначив: «По стану обладнання науковим та технічним приладдям школа перебуває в первобитному стані» [9, Арк. 29].

На фоні центрального входу в Опішненську керамічну промислову школу (1927-1932) зліва-направо (подається за спогадами опішненської малювальниці, працівниці гончарної майстерні, яка діяла при школі, Мотрони Назарчук): опішненські малювальниці, працівниці гончарної майстерні, яка діяла при школі, Наталія Іванівна Оначко та Марія Федотівна Кришталь, викладач загальноосвітніх дисциплін згаданої школи Ольга Семенівна Бойченко, працівник згаданої майстерні (готував ангоби та поливи) Овксентій Китриш, син Івана Бойченка, Микола, діловод «Кустар-кредиту» Андрій Маслак, гончар Петро Іванович Хоменко, гончар Олексій Репка, керівник школи Іван Федотович Бойченко, за ним викладачі школи (?) Сітко, (?) Куц, (? Можливо, чоловік з опішненського цегляного заводу). 1920-і рр. Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів гончарства. Публікується вперше.

Непогано проявив себе Іван Бойченко і як організатор навчального процесу. Для заохочування молоді на навчання у школі Іван Федотович особисто вирушав на пошуки талантів по Опішному та навколишніх селах. Це дало певні результати. Зокрема, в 1927 році в школу потрапив відомий у подальшому опішненський гончар Трохим Демченко. Він згадував, що «у 1927 році, коли я навчався в сьомому класі, до нас приїхав Іван Федорович Бойченко (помилково), директор Опішнянської керамічної профшколи, який запропонував прийти навчатися і працювати в керамічну профшколу, де я навчався і працював до початку 1931 року» [19]. Таким же чином до гончарної майстерні, яка діяла при школі, потрапив в подальшому відомий гончар Іван Білик [14].

Від самого початку свого перебування в Опішному Іван Бойченко активно долучився до процесу кооперування опішненських гончарів і боротьби з отруєннями свинцем і свинцевою поливою у гончарів та споживачів посуду. Він розумівся на технології гончарного виробництва, про що свідчить, наприклад, його стаття «Гончарна промисловість Полтавщини», опублікована у Віснику пром-кредит кооперації (лютий, 1928 року). Вона складається з трьох частин. Першу присвячено оглядовому опису покладів глини на території Полтавщини. Другу, у відповідності до стилю тогочасних публікацій – некооперованому опішненському гончарству. У третій частині розглянуто хімічний склад полив, у тому числі безсвинцевих. Стаття свідчить про різнобічні знання автора.

У згаданій статті дослідник зазначив, що гончарство в Опішному має гарні підвалини для розвитку, але не колективізоване й некоопероване. Задля ілюстрації думок автора подаю короткий витяг з неї щодо стану промкооперації: *«Некооперований опішнянський кустар-гончар перебуває й до цього часу без належної інструкторської допомоги з боку центральних промислових органів, його виробництво залишилося в такому ж стані, яким воно перебувало десятки років тому, а саме: виробництво зовсім не машинізовано, виготовлення полива та опалення фабрикату провадиться за стародавніми засобами. Невдосконалий спосіб виготовлення свинцевого поливу тягне за собою великі людські втрати як з боку продуцента, так і з боку споживача (отруйність). Це питання не раз порушалося з боку органів охорони праці та здоров'я, аби провести рішучу боротьбу з такими загрозами в виробництві, але до цього часу це зосталося лише гарними побажаннями. Щодо утворення поливу, то необхідно зупинитися й виявити цей стан... Кустарі-гончари більш усього вживають свинцеві поливи, оскільки вони перебувають легкотопкими і малоскладними, маючи недостаток невеликий опір, підлеглість атмосферним впливам та отруйність при нехімічній складі й нерівному коефіцієнті глини. Вживання кустарями інших видів полив вимагає великого знання в технічному вдосконаленні виготовлення»* [2]. Ця стаття, на мій погляд, була програмною для подальшої діяльності І.Бойченка. Відомо, що він проводив у гончарній майстерні при школі чимало дослідів, зокрема, в пошуку рецепта безсвинцевих полив, які можна було б використовувати в кустарних умовах.

23 липня 1928 року в Києві відбулася нарада з питань про заходи по оздоровленню гончарного виробництва і по боротьбі з отруєннями полив'яним посудом. У її роботі брав участь і Іван Бойченко. До речі, єдиний з усіх інших керівників подібного типу, що може свідчити про його обізнаність у питанні, яке розглядалося на нараді.

Іванові Бойченку вдалося налагодити на базі гончарної майстерні, що діяла при школі, масовий випуск кераміки (чи не планове замовлення тогочасних органів влади?). Вироби школи та майстерні при ній реалізовували як у межах Радянського Союзу, так і відправлялися за кордон. Про це свідчать спогади Трохима Демченка [17] та Івана Білика. Останній згадував, що вироби школи «в Америку відправляли бочками дерев'яними: мисочки, монетки, бочками грузили їх». Відомий український керамолог, сучасник діяльності Івана Бойченка в Опішному Яків Риженко в 1929 році конкретизував, що їх експортували в Нью-Йорк [14]. До речі, він високо оцінив роботу Опішненської керамічної кустарно-промислової

школи (1927-1932). Цитую: «в справі відродження та вдосконалення керамічного виробництва, як і спрямування його на високомистецькі шляхи, велику роль відіграла молода зміна, що її готувала Опішненська керамічна кустарно-промислова школа (1925-1932)» [16].

Питання про те, чи був Іван Бойченко під час керівництва гончарним навчальним закладом ідеологом тогочасної більшовицької системи, чи розвивав мистецькі традиції опішненського гончарного осередку і чи взагалі був він випадковою людиною в Опішному чи «плановим» виконавцем, потребує ретельного аналізу і неодмінно буде висвітлено в моїх подальших дослідженнях.

Останні відомі мені дані про перебування в Опішному Івана Бойченка стосуються початку 1930-го року [11]. Незадовго перед його виїздом з Опішного, в 1929 році, на базі гончарної майстерні, яка діяла при Опішненській керамічній промисловій школі, за ініціативи Івана Бойченка було створено гончарну артіль «Художній керамік» [17]. Наприкінці 1920-х років, які позначилися завершенням періоду українізації і початком масових репресивних заходів проти її впровадників, було заарештовано викладача Опішненської керамічної промислової школи Сітка та, можливо, Куца, але кримінальної справи останнього поки що не виявлено. Ймовірно (?), це могло бути сигналом і для Івана Бойченка, щоб виїхати з Опішного. У своїх спогадах відома опішненська малювальниця Мотрона Назарчук, яка працювала в гончарній майстерні при школі, зазначила, що Івана Бойченка було звільнено з посади завідувача школи, і приводом стало те, що «виготовляли в майстерні кераміку. Вона пропускала воду. В останні роки, при Бойченкові, сиром вимазували посуд всередині. Після чого Бойченка зняли за вредітельство» [19, С.135].

За спогадами Ольги Бойченко, його дружини, він короткий час працював у Всеукраїнському комітеті промисловості (Вукопромі) в Харкові. У 1931 році переїхав у «с.Криловка коло Н.Георгіївська» (Херсонщина), де «починав художню кераміку» [10]. На мою думку, однією з причин часто змінювати місце роботи Івана Бойченка могло змушувати побоювання репресій. Хоча ця гіпотеза потребує перевірки.

З 1932 року Іван Федотович працював у одній з гончарних артілей Одеси. Наприкінці 1930-х рр. – на посаді інженера. Після закінчення німецько-радянської війни кілька років працював у Одеській облраді та Одеському облвиконкомі (у 1948 році) [10].

Планував відкрити в Одесі завод художньої кераміки, але, натрапивши на протистояння владних структур, не втілював цю ідею в життя.

У фонді відомого українського мистецтвознавця Юрія Лащука я виявила відомості про те, що Іван Бойченко писав наукову працю про будівельну кераміку [10], сліди якої загубилися. Можливо, не при таких життєвих обставинах Івана Бойченка українська керамологія збагатилася б ще вагомим науковим доробком дослідника.

Помер Іван Федотович Бойченко 8 вересня 1959 року в Одесі [10].

На прикладі наведених вище відомостей очевидно, що життєпис Івана Бойченка є досить перспективним напрямком керамологічної біографістики. Проведення наукових керамологічних семінарів, присвячених персоналіям, заохочує до здійснення активніших біографічних студій усіх фахівців, причетних до творення науки про гончарство та створення джерельної бази української керамології.

Джерела та література:

1. Бутник-Сіверський Б.С. Українське радянське народне мистецтво. – К.: Наукова думка, 1966. – 224 с.
2. Бойченко. Гончарна промисловість Полтавщини // Вісник пром-кредит кооперації. – 1928. – №2. – С.53-54.
3. Гончарне виробництво, його шкідливості та шляхи оздоровлення. – Полтава: видання Полтавської Окрінспектури Охорони Здоров'я, 1929. – С.98
4. Відкриття керамічної школи // Вісник промислової та промислово-кредитової кооперації

України. – 1928. – №1. – С.54.

5. Волобуїв П. Кустарно-промислова кооперація // Полтавщина. – Полтава: видання Полтавського державного музею ім. В.Г.Короленка, 1927. – С.307-313.

6. Гавриленко Г. Опішнянські гончарі // Всесвіт. – 1926. – №18. – С.22-23.

7. Исповедные ведомости Параскевиевой церкви предместья города Измаила Броска // Комунальна Установа «Ізмаїльський архів». – Ф.626. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 227.

8. Козиненко. Перспективи роботи промкооперації Полтавщини та Лубенщини // Вісник промислової та промислово-кредитової кооперації України. – 1927. – С.50-53.

9. Листування з Полтавською окружною інспектурою народної освіти про відкриття в селі Опішні учбової майстерні-школи та асигнування додаткових коштів на її утримання // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.166. – Оп. 6. – Спр. 7418. – Арк. 29

10. Лащук Юрій. Матеріали польових обстежень. Одеська область / Національний музей українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства в Опішному. – Папка №339.

11. Листування з Полтавським окрвиконкомом і окрінспектурою Наросвіти про відпуск коштів на утримання Опішнянської керамічної кустарно-промислової школи // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.2426. – 32 Арк.

12. Леонтович М. Опішнянська промкооперація. // Вісник промислово-кустарної кооперації України. – Харків, 1927. – №6. – С.43-44.

13. Матеріали до протоколу №9 від 5 квітня 1927 року засідання президії Окрвиконкому / Державний архів Полтавської області. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.154. – Арк.128.

14. Міщанин В. «Хижняківські університети» Івана Білика // Український керамологічний журнал. – 2002. – №2. – С.35.

15. Рыженко Я. Техника гончарного производства // Ганчарне виробництво, його шкідливості та шляхи оздоровлення. – Полтава: видання Полтавської Окрінспектури Охорони Здоров'я, 1929. – С.19-40.

16. Рыженко Я. Форми ганчарних виробів Полтавщини // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури імені академіка Д.І. Багалія. – Харків, 1930. – Т.IX. – Вип.2. – С.22-42.

17. Спогади Демченка Трохима Назаровича // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф.4-1. – Оп.1. – Од.зб.1. – 76 арк.

18. Фонд Юрія Лащука / Національний музей українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства в Опішному. – Папка 338-341.

19. Щербань Олена. Опішненська керамічна кустарно-промислова школа (1925-1932) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Випуск 22. – К.: УНІСЕП, 2007. – С.131-137.

